

Т. З. Гарасимів

заступник директора ІНПП, декан повної вищої освіти,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ

© Гарасимів Т. З., 2016

У статті проаналізовано наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячені історіографії девіантної поведінки особистості. Розглянуто основні теоретико-методологічні підходи, що сформувалися в рамках сучасної історіографії щодо вивчення проблеми. Визначено тематичне спрямування робіт, їхні характерні риси та особливості, виокремлено загальні тенденції дослідження девіантної поведінки. Розкрито найактуальніші на сучасному етапі розвитку науки методи вивчення означеної проблеми.

Ключові слова: історіографія, девіантна поведінка, особистість, підхід, метод, девіація, свідомість.

Т. З. Гарасимів

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ: ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ

В статье проанализированы научные труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные историографии девиантного поведения личности. Рассмотрены основные теоретико-методологические подходы, сформировавшиеся в рамках современной историографии по изучению проблемы. Определены тематическое направление работ, их характерные черты и особенности, выделены общие тенденции исследования девиантного поведения. Раскрыты актуальные на современном этапе развития науки методы изучения этой проблемы.

Ключевые слова: историография, девиантное поведение, личность, подход, метод, девиация, сознание.

Т. З. Гарасимів

HISTORIOGRAPHY RESEARCH PROBLEMS OF DEVIANT BEHAVIOR: TRENDS AND DIRECTIONS

The article analyzes the scientific work of domestic and foreign scholars dedicated to the historiography of deviant behavior of the individual. The main theoretical and methodological approaches that have emerged as part of modern historiography to study the problem. Defined thematic orientation work, their characteristics and features, singled out the overall trends research deviant behavior. Exposed the most topical at the present stage of science methods of studying the abovementioned issues.

Key words: historiography, deviant behavior, personality, approach, method, deviation, consciousness.

Постановка проблеми. Девіантна поведінка з часу виникнення суспільства завжди була небезпечною для соціальної стабільності, становила значну загрозу для життя людей, соціумів, вважалася небажаним явищем, а суспільство через свої інститути намагалося попереджувати і, по можливості, блокувати небажані форми людської життєдіяльності. Методи і засоби попередження

девіантної поведінки визначалися соціально-економічними відносинами, суспільним буттям і суспільною свідомістю, заходами примусу та заходами переконання тощо. Проблеми соціального “зла” завжди були предметом уваги вчених. З давніх-давен філософи і юристи, медики і педагоги, психологи і біологи приділяють значну увагу дослідженню девіантної поведінки та її причин, вивчають різноманітні види соціальної патології: злочинність, пияцтво та алкоголізм, наркоманію та проституцію, самогубство тощо. У наш час виникають нові форми девіантної поведінки, що зумовлює необхідність своєчасного їх дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Як свідчить проведений нами аналіз, джерелознавча база дослідження девіантної поведінки особистості не була об’єктом окремого наукового вивчення. Проте в межах фундаментальних наукових праць означена проблематика виступала вагомою частиною окремих робіт, серед них І. М. Сеченова, М. Г. Ярошевського, І. П. Павлова.

Метою статті є визначити на основі аналізу наукових праць основні тенденції та провідні напрямки історіографічних досліджень проблеми девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Передумови вивчення сутності поведінки заклали ще античні філософи, котрі намагалися обґрунтувати зумовленість активності (поведінки) людини і тварин. Античні філософи небезпідставно вважаються основоположниками дослідження сутності поведінки людини. Її вони розглядали як детерміноване прямо або опосередковано, вважаючи, що на неї можуть впливати внутрішні потреби, середовище існування, умови життя тощо.

Значно ширше поняття “поведінку” стали розглядати учені з другої половини XIX ст., коли відбулася систематизація знань і сформувалися такі наукові дисципліни, як соціологія, психологія, фізіологія та ін. Велике значення як для розвитку сучасної фізіології, так і для становлення нового напрямку в дослідженні поведінки мало відкриття І. М. Сеченовим 1863 р. схеми рефлекторної реакції як автоматичного переходу збудження сенсорного нерва на рухомий (за допомогою центрів спинного мозку). До цього відкриття, як зазначає М. Г. Ярошевський, “реакція вважалась необхідною ознакою нервової системи і закономірно та однозначно провокуючою елементарні рухи м’язів у відповідь на фізичні подразники. Для І. М. Сеченова ж рефлекс – це не конкретний нейро-механізм, а загальний пояснюючий принцип. Сеченов розумів поведінку як рефлекторне безвідносне до конкретного – наукового знання про нерви, м’язи та мозкові центри” [1, с. 9]. Тобто поведінка людини, згідно з вченням І. М. Сеченова, залежить від напрацьованого суспільством та різноманітними соціальними групами норм, цінностей і установок. Погляди і відкриття І. М. Сеченова були значно збагачені та розширені І. П. Павловим, О. О. Ухтомським та іншими.

Рівень людської поведінки І. П. Павлов відрізняв від поведінки тварин введенням до її першої сигнальної системи “надзвичайної прибавки” у вигляді другої сигнальної системи – мовних знаків як знаряддя спілкування та інтелектуального узагальнення. Зовнішні умови, завдяки яким стає можливою нова форма детермінації поведінки, що визначає удосконалення людини, на думку Павлова, відмінні від природних, яких тварини набувають за допомогою механізму саморегуляції на умовно-рефлекторних зв’язках. У цьому випадку йшлося про вимоги, що ставляться до індивіда з боку соціуму. “Невже суспільні і державні обов’язки і вимоги – не умови, котрі висувуються до моєї системи і повинні в ній виробляти відповідні реакції в інтересах цілості та удосконалення системи” [2, с. 188]. Відповідно, саме соціально-державні умови розглядалися вченим як головні, визначальні детермінанти формування особистості.

О. О. Ухтомський (учень і послідовник І. М. Сеченова) відкрив “домінанту” як фізіологічний орган та інтерпретував її як орган поведінки. При цьому вчений кардинально змінює зміст поняття “орган” і визначає його як “будь-яке поєднання сил, що може призвести при інших однакових умовах всякий раз до однакових результатів” [3, с. 299]. “Домінанта ж означає, що в констеляції рефлекторних центрів один із них стає основним, підкріпленим енергією інших центрів. Тобто цей орган виступає і “енерготизатором” (мотивом) поведінки, і її вектором, спрямовуючим організм на об’єкти середовища, котрі виступають як її “інтегральний образ” [1, с. 14]. Відповідно, поведінка

має причину і наслідок, а різноманітні причини породжують різну поведінку. Стосовно ж людини він відводить головну роль особливій домінанті – особистості іншої людини.

М. Г. Ярошевський відзначає, що саме основоположники російської фізіології спричинили дискусію про те, які саме якості в людині – біологічні чи соціальні – більше впливають на формування її поведінки. Тому сутність поведінки людини прийнято розглядати на біологічному і соціальному рівнях, що й знаходить своє відображення у двох основних концепціях: біологізаторській або натуралістичній концепції, прихильники якої абсолютизують роль природних, біологічних основ людини (відносячи до них і спадково закріплені конституціональні ознаки, і стан здоров'я, і функціональні, фізіологічні особливості різних систем людського організму та багато інших), і відповідно, сутність поведінки розглядається тут лише на біологічному рівні; соціологізаторській концепції, що представлена рядом теорій, у котрих людина постає пасивним учасником сучасних соціальних відносин, а значить і сутність поведінки досліджується лише на соціальному рівні.

На нашу думку, спроби звести людську індивідуальність лише до природного (біологічного) або лише до соціального видаються методологічно помилковими і несуттєвими. Значно більше раціонального можна побачити в дослідженнях російських філософів А. Н. Леонтьєва, Н. П. Дубініна, Е. В. Ільєнкова, В. Н. Мясіщева, Л. Сева та інших, котрі сутність поведінки людини виводять із соціального життя, відзначаючи при цьому біологічність її природи. Зокрема, А. Н. Леонтьєв зазначає: “Людина як природна істота є індивід, наділений тією чи іншою фізичною конституцією, типом нервової системи, темпераментом, динамічними силами біологічних потреб та багатьма іншими рисами, котрі в процесі онтогенетичного розвитку частково розвиваються, а частково притуплюються, тобто, багатогранно змінюються. Однак, не зміна цих вроджених властивостей людини породжує її особистість” [4, с. 21]. “Реальним підґрунтям особистості людини, – продовжує учений, – є сукупність її, суспільних за своєю природою, відношень до світу, але відношень, що реалізуються через її діяльність, точніше, через сукупність її багатоманітної діяльності” [4, с. 24].

Солідарний з ним у цьому Е. В. Ільєнков: “Сутність” кожного індивіда, який належить до цього “роду”, полягає в тій досить конкретній системі індивідів, які взаємодіють між собою, котра тільки і робить кожного з них тим, чим він є. У такому випадку це приналежність до роду людського, що розуміється не як природний, біологічно заданий “німий зв'язок”, а як соціальна система, що історично виникла та історично розвивається, тобто суспільно-історичний організм як розгалужене ціле. Біологічний же зв'язок, що виражається в тотожності морфологічної організації особин виду *homo sapiens*, складає лише передумову (хоча й абсолютно необхідну, і навіть найближчу), лише умову людського, “родового”, в людині, але аж ніяк не “сутність”, не внутрішню умову, не конкретну спільність, не спільність соціально-людську, не спільність особистості і особистостей” [5, с. 11–12]. Подібного погляду дотримується Л. Сев: “Людина є природна істота, але це “природна людська істота” – істота, сутність котрої полягає в сукупності суспільних відносин” [6, с. 268]. Отже, російські філософи, відзначаючи природну складову сутності поведінки людини, основний акцент роблять на суспільні умови її розвитку, оскільки всі вони розглядають людину виключно в її суспільній обумовленості і через суспільну значимість її відносин.

У закордонній і вітчизняній літературі не досить однозначно вживаються близькі за значенням терміни, що намагаються визначити предмет, який нас цікавить: “девіантну (відхилену) поведінку”, “девіації (відхилення)”, “девіантність”. А ще можна зустріти і “патологію”, і “поведінку, що відхиляється” [7], і “асоціальну” або “антисоціальну поведінку”. У психології цей набір термінів доповнюється “деривацією”, “перверсією” тощо. При цьому нема більш або менш загальноприйнятних визначень цих понять.

Такі обставини цілком зрозумілі, адже, по-перше, дослідження філософсько-правових аспектів девіантності особистості – відносно новий напрям науки, понятійний апарат якої перебуває у стані розвитку. Зокрема, D. Downes і P. Rock зазначають, що дослідження девіантності активно розвивається лише в останньому десятилітті, причому результати виявляються доволі суперечливими, дискусійними. Лише у 90-ті роки ХХ ст., на їхню думку, вивчення девіантності починає

скидатися на “нормальну науку” [8]. По-друге, навіть у досить давніх науках суперечка про поняття та їх визначення нерідко триває століттями. По-третє, надзвичайна складність соціальних явищ, їх мінливість, багатогранність не полегшує завдання “ухвалити” відповідний зріз, сторону, момент соціальної реальності та зафіксувати його у визначенні. І, нарешті, по-четверте, жодне визначення безперечно не може бути “єдино вірним” і “остаточним”.

До певного часу найрозповсюдженішим у девіантології був термін “девіантна поведінка” (deviant behavior). Девіантна, або з відхиленням (від лат. *deviatio* – відхилення), поведінка завжди була пов’язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності, розповсюджених у суспільстві або його групах цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам. Це може бути не лише порушення формальних (правових) або неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, а й “девіантний” спосіб життя, “девіантний” стиль поведінки, що не відповідає прийнятним у конкретному суспільстві, середовищі, групі.

Численні прояви девіантної поведінки, залежність оцінки поведінки як “нормальної” або ж такої, що “відхиляється” від цінностей, норм, очікувань (експектації) суспільства, групи, субкультури, змінність оцінок з часом, конфлікт оцінок різних груп, в які входять люди, і нарешті, суб’єктивні уявлення дослідників (девіантологів) – усе це надто ускладнює напрацювання більш або менш стійкого і однотипного визначення девіантної поведінки. Наведемо лише декілька прикладів. Зокрема, на думку А. Коена (А. Cohen), девіантна поведінка – це “така поведінка, яка йде врозріз із інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями, що розділяються і визнаються законними всередині соціальної системи” [9, с. 520–521]. Е. Goode вважає, що девіантність – це “поведінка, яку деякі люди в суспільстві знаходять образливою (неприйнятною) і яка викликає – або може викликати у випадку виявлення – несхвалення, покарання або ворожість стосовно суб’єктів такої поведінки” [10, с. 17]. Девіантною називають поведінку, яка не відповідає нормам і ролям. При цьому одні дослідники як точку відліку (“норму”) використовують очікування (експектації) відповідної поведінки, а інші – еталони, зразки поведінки [11, с. 3]. Деякі вважають, що девіантними можуть бути не лише дії, але й ідеї, погляди [12, с. 2]. Девіантну поведінку нерідко пов’язують із реакцією суспільства на неї і тоді визначають девіацію як “відхилення від групової норми, котре тягне за собою ізоляцію, лікування, позбавлення волі або інше покарання порушника” [13, с. 203].

На підставі цих найзагальніших уявлень можна сформулювати таке визначення: девіантна поведінка (deviant behavior) – це вчинок або дія людини (групи людей), що не відповідає офіційно встановленим або ж таким, що фактично сформувалися в даному суспільстві (культурі, субкультурі, групі) нормам і очікуванням. При цьому під “офіційно встановленими” зазвичай розуміють формальні, правові норми, а під фактично сформованими – існуючі норми моралі, звичаї, традиції.

Спочатку у наукових дослідженнях доводилося вказувати (або з’ясовувати з контексту), в якому розумінні вживається вислів “девіантна поведінка” – як характеристика індивідуального поведінкового акту або ж як соціальний феномен. Пізніше для визначення останнього стали застосовувати терміни “девіація” (“відхилення”), “девіантність” або ж “соціальна девіація” (“соціальне відхилення”). Як складне соціальне явище девіації визначаються як “такі порушення соціальних норм, які характеризуються відповідною масовістю, стійкістю та поширеністю при подібних соціальних умовах” [14, с. 95]. В англійській мові, котрою видано більшість праць з цієї тематики, для характеристики відповідного соціального явища, властивості суспільства породжувати “відхилення” зазвичай вживається слово *deviance* – девіантність (відхилення).

Щоб повніше трактувати предмет нашого дослідження, наведемо декілька визначень девіантності (*deviance*): “відмінність від норм або від допустимих, прийнятних стандартів суспільства”, “певна поведінка або фізичний прояв, який викликає осуд і засуджується суспільством, оскільки відхиляється від норм і очікувань соціальної групи” [15].

Сучасна “Енциклопедія кримінології і девіантної поведінки” (2001) виділяє три основних підходи щодо визначення девіантності: девіантність як поведінка, що порушує норми (R. Akers, M. Clinard, R. Meier, A. Liska, A. Thio); девіантність як “реагуюча конструкція” (D. Black, H. Becker,

К. Erickson, E. Goode); девіантність як порушення прав людини (Н. Schwendinger, J. Schwendinger) [16, с. 88–92]. Якщо перший і третій із цих підходів не потребують коментарів, то на другому необхідно зупинитися детальніше.

Починаючи з другої половини ХХ ст., у соціології формується “конструктивістський” підхід стосовно багатьох соціальних реалій [17]. Виявляється, значна кількість соціальних інститутів і феноменів (“фактів”) не стільки існують об’єктивно, *per se, sui generis*, скільки штучно “сконструйовані”. Такі поняття, як “злочинність”, “організована злочинність”, “наркоманія”, “корупція”, “тероризм”, “проституція” та багато інших аналогічних проявів, по суті, соціальні “конструкти” [18, с. 30–33].

Об’єктивний погляд на соціальні реалії як конструкції не випадковий і має глибинні філософські і методологічні основи. В епістемологічних дискусіях “на сьогодні визначилися тенденції щодо розвитку конструктивістських концепцій, які відмовляються від ідеалістичного або трансцендентального (і в цьому розумінні суб’єктивного) обґрунтування. Натомість вони передбачають наявність цілком реальних систем, які орієнтуються і повинні орієнтуватися в спостереженні на власні конструкції, оскільки не мають власного доступу до довкілля, зовнішнього середовища (Umwelt)” [19, с. 2].

Погляд на девіантність та її різноманітні прояви як відповідні конструкти, “виготовлені” в процесі реагування суспільства на небажані види поведінки, переважає в сучасній соціології девіантності і є, на нашу думку, досить продуктивним. Процес конструювання девіацій (за допомогою політичних рішень, статистики, засобів масової інформації тощо) детально описаний у багатьох працях [20]. Ролі ЗМІ в процесі конструювання девіацій присвячений розділ “Медіа і конструкція злочинів і девіантності” в збірнику статей “Соціологія злочинності і девіантності” [21]. На думку відомих німецьких кримінологів Н. Hess і S. Scheerer, злочинність – не онтологічне явище, а мислительна конструкція, що має історичний і змінний характер. Злочинність майже повністю конструюється контролюючими інститутами, котрі встановлюють норми і надають вучинкам відповідного значення. Злочинність – соціальний і мовний конструкт [22]. Як відбувається конструювання одного із сучасних різновидів злочинності – “злочинності ненависті” (“Hate Crimes”), тобто злочинних посягань проти “ненависних” меншин (афро-, іспано-, арабо- та азіатоамериканців, євреїв, геїв, лесбіянок тощо), досліджено у книзі американських кримінологів [23]. У цьому конструюванні (“Hate Crime” is a social construct”) беруть участь ЗМІ та політики, вчені та ФБР. Процес конструювання “корупції” розкритий у дисертаційному дослідженні І. Кузнєцова [24].

Саме тому прихильники трактування девіантності як “реагуючої конструкції” виходять із розуміння того факту, що суспільство і право, вважаючи за необхідне реагувати на ті чи інші соціально значимі поведінкові форми, конструюють вид чергового “цапа відбувайла” – “мафія”, “наркоманія”, “гомосексуалізм”, “корупція”, “тероризм” тощо. Безумовно за цими “етикетками” ховаються деякі об’єктивні реалії, форми людської життєдіяльності та їх носії, суб’єкти дій [25, с. 292–306]. Але суспільна або державна оцінка цих проявів девіантності, саме віднесення відповідних форм до девіантних – результат свідомої роботи владних, ідеологічних інститутів, що формують суспільну свідомість. Надзвичайно важлива роль у такій “конструкторській” діяльності відіграє політичний режим [26, с. 39–65].

У статті зроблено спробу виявити низку актуальних питань філософсько-правового плану, пов’язаних із сутністю та існуванням девіантної поведінки в сучасному суспільстві та специфікою її попередження. Ми намагатимемось максимально розкрити розроблюваний науковцями упродовж тривалого часу в контексті психологічних, соціологічних, філософських і правових шкіл зміст поняття “девіантна поведінка людини” та довести, що на рівні об’єктивної діалектики природи і суспільства поведінка є способом існування, властивим живим істотам, які взаємодіють із довкіллям, опосередкованою зовнішньою (рухомою) і внутрішньою (психічною) активністю.

Різні аспекти становлення особистості як громадянина України, її ціннісні орієнтації в трансформаційному суспільстві, мотивація девіантних форм поведінки були предметом дисертаційних досліджень І. І. Чхеайло [27], Д. В. Гордевського [28], В. В. Білецького [29], В. С. Ларцева [30], Л. П. Котлярова [31], В. О. Довгополюка [32], А. В. Нікітіна [33], О. В. Синеокого [34], О. С. Поліщука [35], І. М. Бакуми [36] та ін.

Сучасний період суспільного розвитку характеризується посиленою перебудовою усіх сфер життєдіяльності людини, формуванням нових стосунків у суспільстві, що, своєю чергою, викликає руйнацію традиційних психологічних установок особистості, соціальної групи, їх соціальної ролі, ставить людину в ситуацію самостійних пошуків нових шляхів задоволення своїх життєвих потреб. Відсутність можливостей для самореалізації викликає в особистості внутрішній дискомфорт, негативну реакцію на соціальні зміни, незадоволеність собою і навколишнім середовищем, що доволі часто виступає одним із чинників девіантності, існування якої вимагає невідкладного не лише соціологічного і психологічного, але, насамперед, філософсько-правового осмислення.

Проблематика досліджень філософсько-правового феномена девіації багатоаспектна і різноманітна. Її вивчення безпосередньо пов'язане з історично зумовленим процесом виникнення, зміни, деградації, відмирання соціальної норми, як базового елемента культури і виступає одним із способів збагачення глибинного характеру людської присутності в світі. Відхилення в поведінці можна вважати перманентним переходом певних дій зі сфери анормативного в нормативне і, навпаки. В основі вільного вибору того або іншого способу поведінки лежить специфічно людська здатність якісно оцінювати всі явища і відносини за допомогою абстрактної дихотомії "позитивне – негативне".

Девіантна поведінка у всі часи була об'єктом особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, соціології, педагогіки, а також з боку релігійних і громадських організацій, які несуть відповідальність за моральне здоров'я суспільства. Власне кажучи, вона спричинила створення держави, правоохоронних органів, спеціалізованих установ для виправлення та ізоляції людей, які є небезпекою для соціальної системи. У філософсько-правовій науці неможливо знайти мислителя, який би не порушував питання про причини відхилень окремими індивідами чи цілими соціальними групами існуючих моральних норм, цінностей, традицій. Уся історія становлення філософсько-правової, етичної думки є спробою знайти оптимальні шляхи розвитку суспільства, тобто звільнитися від антисоціальних порушень, які досить часто є небезпекою для життя і добробуту людей, відхиленнями від загальноприйнятих цінностей і стандартів.

Висновки. Дослідження цієї проблеми є вкрай важливим для сучасного вітчизняного транзитивного суспільства, існуючі правові системи якого доводять слабку спроможність дієво впливати на девіантну особистість. Їх криза, зокрема, пояснюється тим, що вітчизняна наука тривалий час не повною мірою враховувала широкий спектр європейських філософсько-правових поглядів, які звужено тлумачилися у контексті панівної ідеології.

Аналіз і вітчизняних, і зарубіжних наукових джерел дає змогу зробити висновок про множинність теоретичних підходів щодо опису досліджуваного соціального об'єкта (у концептуальному полі біхевіоризму, феноменології чи структурно-функціонального аналізу), також тематичну різноманітність його проблемних опрацювань (причини девіантної поведінки, дезорганізація та девіантність, умови соціалізації як чинник девіації, генезис і кореляційні залежності між системою очікувань суспільства і поведінкою особи, девіантність творчої особистості, соціальна девіація, адаптація та соціальна норма, соціальні санкції та соціальний контроль тощо).

1. Ярошевский М. Г. Наука о поведении : русский путь / М. Г. Ярошевский // Вопросы психологии. – 1995. – № 4. – С. 9–16. 2. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / Иван Петрович Павлов [в 6 т.] : [изд. 2-е]. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3. – Кн. 1. – 438 с. 3. Ухтомский А. А. Собрание сочинений / Алексей Алексеевич Ухтомский ; [в 5 т.] ; пред. акад. Л. А. Орбели, проф. М. И. Виноградов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1950. – Т. 1 : Учение о доминанте. – 565 с. 4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Психология личности : тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 288 с. 5. Ильенков Э. В. Что же такое личность? / Э. В. Ильенков // Психология личности : тексты / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 11–12. 6. Сэв Л. Марксизм и теория личности / Люсьен Сэв. – М.: Наука, 1972. – 584 с. 7. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения / Матти Лайне; [пер. с финского Э. Скарп]. – Хельсинки, 1994. – 173 с. 8. Downes D. Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking. / D. Downes, P. Rock ; [Third edition]. – Oxford University Press, 1998. – P. VII, 1. 9. Коэн А.

Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняюще-гося поведения / А. Коэн // Социология сегодня. – М., 1965. – С. 520–521. 10. Goode E. *Deviant Behavior* / E. Goode ; [Second Edition]. – New Jersey : Englewood Cliffs, 1984. – P. 17. 11. Palmer S. *Deviant Behavior : Patterns, Source and Control* / S. Palmer, J. Humphery. – NY-L., 1990. – P. 3. 12. Higgins P. *Understanding Deviance* / P. Higgins, R. Butler. – McGraw-Hill Book Company, 1982. – P. 8. 13. Смелзер Н. Социология / Нейл Смелзер. – М., 1994. – 688 с. 14. Социальные отклонения : Введение в общую теорию / В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсесянц. – М., Юридическая литература. 1984. – 320 с. 15. McCaghy Ch. *Deviant Behavior : Crime, Conflict, and Interest Groups* / Ch. McCaghy, T. Carpon ; [Third edition]. – Macmillan College Publishing Company, Inc., 1994. – P. 2. ; McCaghy Ch. *Deviant Behavior : Crime, Conflict, and Interest Groups* / McCaghy Ch., Carpon T., Jamicson J. ; [Fifth Edition]. – Allyn and Bacon, 2000. – P. 4. 16. Bryant C. (Editor-in-Chief) *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior* / C. Bryant. – Brunner-Routledge, 2001. – Vol. 1. *Historical, Conceptual, and Theoretical Issues*. – P. 88–92. 17. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995. – 322, [1] с. ; Ясавеев И. Г. Конструирование социальных проблем средствами массовой коммуникации / Искэндэр Габдрахманович Ясавеев. – Казань, 2004. – 199 с. 18. Гишинский Я. Криминология : теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Яков Гишинский. – СПб., 2002. – 377 с. 19. Luhmann N. *Die Wissenschaft die Gesellschaft* / N. Luhmann. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996. – P. 2. 20. Curra J. *The Relativity of Deviance* / J. Curra // SAGE Publications, Inc., 2000 ; Goode E. *Moral Panics: the Social construction of Deviance* / E. Goode, N. Ben-Yehuda // Blackwell Publishers, 1994 ; Petrovec D. *Violence in the Media* / D. Petrovec. – Ljubljana : Mirovni Inštitut, 2003 ; Pfuhl E. *The Deviance Process* / E. Pfuhl, S. Henry ; [Third Edition]. – NY : Aldine de Gruyter, 1993. 21. Caffrey S. *The Sociology of Crime and Deviance : Selected Issues* / Susan Caffrey, Gary Mundy (eds.). – Dartford : Greenwich University Press, 1995. – XIII, 503 p. :ill. 22. Hess H. *Was ist Kriminalität?* / H. Hess, S. Scheerer // *Kriminologische Journal*. – 1997. – Heft 2. – P. 83-155. 23. Jacobs J. *Hate Crimes : Criminal Law & Identity Politics* / J. Jacobs, K. Potter // Oxford University Press, 1998. ; Hall N. *Hate Crime* / N. Hall // Willan Publishing, 2005. 24. Кузнецов И. Е. Коррупция в системе государственного управления : социологическое исследование : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. соц. наук / Игорь Евгеньевич Кузнецов. – СПб., 2000. – 22 с. 25. Оукс Г. Прямой разговор об эксцентричной теории / Г. Оукс // Теория и общество : фундаментальные проблемы. – М., 1999. – С. 292–306. 26. Гишинский Я. Девиантность, социальный контроль и политический режим / Яков Гишинский // Политический режим и преступность. – СПб., 2001. – С. 39–65. 27. Чхеайло І. І. Самореалізація особи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / І. І. Чхеайло. – Харків, 2000. – 18 с. 28. Гордевський Д. В. Девиантне мислення як фактор культурної динаміки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 “Філософська антропологія, філософія культури” / Д. В. Гордевський. – Харків, 2000. – 18 с. 29. Білецький В. В. Виправлення девиантної особистості як предмет філософського дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / В. В. Білецький. – Донецьк, 2002. – 18 с. 30. Ларцев В. С. Формування особистості : детермінанти, проблеми, перспективи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / В. С. Ларцев. – К., 2003. – 32 с. 31. Котляров Л. П. Девиантність як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / Л. П. Котляров. – Одеса, 2003. – 18 с. 32. Довгополюк В. О. Соціальна девиантність у молодіжному середовищі : передумови, різновиди та регулятиви : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / В. О. Довгополюк. – Одеса, 2004. – 18 с. 33. Нікітін А. В. Філософсько-правовий аналіз девиантної поведінки особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / А. В. Нікітін. – К., 2004. – 18 с. 34. Синєокий О. В. Мотивація девиантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. В. Синєокий. – Харків, 2006. – 20 с. 35. Поліщук О. С. Соціалізація особистості як громадянина України : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / О. С. Поліщук. – К., 2009. – 16 с. 36. Бакума І. М. Ціннісні орієнтації особистості в детермінації девіантної поведінки молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / І. М. Бакума. – Одеса, 2009. – 18 с.

REFERENCES

1. Yaroshevskyy M. H. *Nauka o povedenyyu : russkyy put' [Nauka o povedenyyu: russkyy put']*. M. H. Yaroshevskyy. *Voprosy psikhologiyi*. 1995. №4. pp. 9–16.
2. Pavlov I. P. *Polnoe sobranie sochinenii [Polnoe sobranie sochinenii]*. Ivan Petrovich Pavlov [v 6 t.]: [izd. 2-e]. M.: Izd-vo AN SSSR Publ, 1951. T. 3. Kn. 1.438 p.
3. Ukhtomskii A. A. *Sobranie sochinenii [Sobranie sochinenii]*. Aleksei Alekseevich Ukhtomskii; [v 5 t.]; pred. akad. L. A. Orbeli, prof. M. I. Vinogradov. L.: Izd-vo Leningr. gos. un-ta Publ, 1950. T.1: *Uchenie o dominante*. 565 p.
4. Leont'ev A. N. *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost']*. A. N. Leont'ev. *Psikhologiya lichnosti: teksty, pod red. Yu. B. Gippenreiter, A. A. Puzyreya*. M.: Izd-vo Mosk. un-ta Publ, 1982. 288 p.
5. Il'enkov E. V. *Chto zhe takoe lichnost'? [Chto the takoe lichnost']*. E. V. Il'enkov. *Psikhologiya lichnosti: teksty [pod red. Yu. B. Gippenreiter, A. A. Puzyreya]*. M.: Izd-vo Mosk. un-ta Publ, 1982. pp. 11–12.
6. Sev L. *Marksizm i teoriya lichnosti [Marksizm I teoriya lichnosti]*. Lyus'en Sev. M.: Nauka Publ, 1972. 584 p.
7. Laine M. *Kriminologiya i sotsiologiya otklonennogo pove-deniya [Kriminologiya I sotsiologiya otklonennogo pove-deniy]*. Matti Laine; [per. s finskogo E. Skarp]. *Khel'sinki*, 1994. 173 p.
8. Downes D. *Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking. [Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking]*. D. Downes, P. Rock ; [Third edition]. Oxford University Press, 1998. P. VII, 1.
9. Koen A. *Issledovanie problem sotsial'noi dezorganizatsii i otklonyayushche-gosya povedeniya [Issledovanie problem sotsial'no I dezorganizatsii i otklonyayushche-gosya povedeniya]*. A. Koen. *Sotsiologiya segodnya*. M., 1965. pp. 520–521.
10. Goode E. *Deviant Behavior [Deviant Behavior]*. E. Goode; [Second Edition]. New Jersey: Englewood Cliffs, 1984. P. 17.
11. Palmer S. *Deviant Behavior : Patterns, Source and Control [Deviant Behavior: Patterns, Source and Control]*. S. Palmer, J. Humphery. NY-L., 1990. P. 3.
12. Higgins P. *Understanding Deviance [Understanding Deviance]*. P. Higgins, R. Butler. McGraw-Hill Book Company, 1982. P. 8.
13. Smelzer N. *Sotsiologiya [Sotsiologiya]*. Neil Smelzer. Moscow, 1994. 688 p.
14. *Sotsial'nye otkloneniya : Vvedenie v obshchuyu teoriyu [Sotsial'nye otkloneniya Vvedenie v obshchuyu teoriyu]*. V. N. Kudryavtsev, Yu. V. Kudryavtsev, V. S. Nersesyants. Moscow, *Yuridicheskaya literatura Publ.* 1984. 320 p.
15. McCaghy Ch. *Deviant Behavior : Crime, Conflict, and Interest Groups [Deviant Behavior Crime, Conflict and Interest Groups]*. Ch. McCaghy, T. Carpon; [Third edition]. Macmillan College Publishing Company, Inc., 1994. P. 2.; McCaghy Ch. *Deviant Behavior: Crime, Conflict, and Interest Groups [Deviant Behavior: Crime, Conflict and Interest Groups]* / McCaghy Ch., Carpon T., Jamicson J.; [Fifth Edition]. Allyn and Bacon, 2000. P. 4.
16. Bryant C. (Editor-in-Chief) *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior [Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior]*. C. Bryant. Brunner-Routledge, 2001. Vol. 1. *Historical, Conceptual, and Theoretical Issues*. P. 88–92.
17. Berger P. *Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti [Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti]*. P. Berger, T. Lukman., Moscow, 1995. 322, [1] s.; Yasaveev I. G. *Konstruirovaniye sotsial'nykh problem sredstvami massovoi kommunikatsii [Konstruirovaniye sotsial'nykh problem sredstvami massovoi kommunikatsii]*. Iskender Gabdrakhmanovich Yasaveev. Kazan', 2004. 199 p.
18. Gilinskii Ya. *Kriminologiya : teoriya, istoriya, empiricheskaya baza, sotsial'nyi kontrol' [Kriminologiya: teoriya, istoriya, empiricheskaya baza, sotsial'nyi kontrol']*. Yakov Gilinskii. SPb., 2002. 377 p.
19. Luhmann N. *Die Wissenschaft die Gesellschaft [Die Wissenschaft die Gesellschaft]*. N. Luhmann. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996. P. 2.
20. Curra J. *The Relativity of Deviance [The Relativity of Deviance]*. J. Curra. SAGE Publications, Inc., 2000; Goode E. *Moral Panics: the Social construction of Deviance [Moral Panics: the Social construction of Deviance]* / E. Goode, N. Ben-Yehuda. Blackwell Publishers, 1994; Petrovec D. *Violence in the Media [Violence in the Media]*. D. Petrovec. Ljubljana: Mirovni Inštitut Publ, 2003; Pfuhl E. *The Deviance Process [The Deviance Process]*. E. Pfuhl, S. Henry ; [Third Edition]. NY: Aldine de Gruyter, 1993.
21. Caffrey S. *The Sociology of Crime and Deviance : Selected Issues [The Sociology of Crime and Deviance: Selected Issues]*. Susan Caffrey, Gary Mundy (eds.). Dartford: Greenwich University Press, 1995. XIII, 503 p. :ill.
22. Hess H. *Was ist Kriminalität? [Was ist Kriminalität]*. H. Hess, S. Scheerer. *Kriminologische Journal*. 1997. Heft 2. P. 83–155.
23. Jacobs J. *Hate Crimes : Criminal Law & Identity Politics [Hate Crimes: Criminal*

Law&Identity Politics]. J. Jacobs, K. Potter. Oxford University Press, 1998.; Hall N. Hate Crime [Hate Crime]. N. Hall. Willan Publishing, 2005. 24. Kuznetsov I. E. Korruptsiya v sisteme gosudarstvennogo upravleniya : sotsiologicheskoe issledovanie : avtoref. dis. na soiskanie uchenoi stepeni kand. sots. nauk [Korruptsiya v sisteme gosudarstvennogo upravleniya: sotsiologicheskoe issledovanie: avtoref. dis. na soiskanie uchenoi stepeni kand. sots. nauk]. Igor' Evgen'evich Kuznetsov. SPb., 2000. 22 p. 25. Ouks G. Pryamoi razgovor ob ekstsentrichnoi teorii [Pryamoi razgovor ob ekstsentrichnoi teorii]/G. Ouks .Teoriya i obshchestvo : fundamental'nye problemy. Moscow, 1999. pp. 292–306. 26. Gilinskii Ya. Deviantnost', sotsial'nyi kontrol' i politicheskii rezhim [Deviantnost', sotsial'nyi kontrol' I politicheskii rezhim]. Yakov Gilinskii // Politicheskii rezhim i prestupnost'. SPb., 2001. pp. 39–65. 27. Chkheaylo I. I. Samorealizatsiya osoby (sotsial'no-filosofs'kyy analiz) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Samorealizatsiya osoby sotsial'no-filosofs'kyy analiz avtoref .dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk:spets.09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosoiya istoriyi"]/ I. I. Chkheaylo. Kharkiv, 2000. 18 p. 28. Hordevs'kyy D. V. Deviantne myslennya yak faktor kul'turnoyi dynamiky : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.04 "Filosofs'ka antropolohiya, filosofiya kul'tury" [Deviantne myslennya yak faktor kul'turnoyi dynamiky: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk: spets.09.00.04 "Filosofs'ka antropolohiya, filosofiya kul'tury"]. D. V. Hordevs'kyy. Kharkiv, 2000. 18 p. 29. Bilets'kyy V. V. Vypravlennya deviantnoyi osobystosti yak predmet filosofs'koho doslidzhennya : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Vypravlennya deviantnoyi osobystosti yak predmet filosofs'koho doslidzhennya: avtoref. dys. Na zdobuttya nauk. Stupenya kand. filosof. nauk: spets.09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi"] / V. V. Bilets'kyy. Donets'k, 2002. 18 p. 30. Lartsev V. S. Formuvannya osobystosti : determinanty, problemy, perspektyvy (sotsial'no-filosofs'kyy analiz) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Formuvannya osobystosti: determinanty, problemy, perspektyvy sotsial'no filosofs'kyy analiz avtoref. dys. Na zdobuttya nauk. Stupenya dokt. filosof. nauk: spets.09.00.03 Sotsial'na filosofia ta filosofiya istoriyi. V. S. Lartsev. Kiev, 2003. 32 p. 31. Kotlyarov L. P. Deviantnist' yak predmet sotsial'no-filosofs'koho analizu : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Deviantnist' yak predmet sotsial'no-filosofs'koho analizu : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi"]. L. P. Kotlyarov. Odesa, 2003. 18 p. 32. Dovhopolyuk V. O. Sotsial'na deviantnist' u molodizhnomu seredovyshchi : peredumovy, riznovydy ta rehulyatyvy : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Sotsial'na deviantnist' u molodizhnomu seredovyshchi peredumovy riznovydy ta rehulyatyvy avtoref. dys. Na zdobuttya nauk. stupenyakand. filosof. nauk spets. 09.00.03 Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi]. V. O. Dovhopolyuk. Odesa, 2004. 18 p. 33. Nikitin A. V. Filososfs'ko-pravovy analiz deviantnoyi povedinky osobystosti : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12 "Filosofiya prava" [Filosofs'ko-pravovy analiz deviantnoyi povedinky osobystosti : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12 "Filosofiya prava"]. A. V. Nikitin. Kiev, 2004. 18 p. 34. Synyeokyy O. V. Motyvatsiya deviantnykh form povedinky osoby, shcho pryzvodyt' do seksual'nykh zlochyniv : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 "Kryminal'ne pravo ta kryminolohiya; kryminal'no-vykonavche pravo" [Motyvatsiya deviantnykh form povedinky osoby, shcho pryzvodyt' do seksual'nykh zlochyniv: avtoref. dys. Na zdobuttya nauk. Stupenya kand. yuryd. nauk: spets.12.00.08 "Kryminal'ne pravo ta kryminolohiya; kryminal'no-vykonavche pravo"]. O. V. Synyeokyy. Kharkiv, 2006. 20 p. 35. Polishchuk O. S. Sotsializatsiya osobystosti yak hromadyanyna Ukrainy : sotsial'no-filosofs'kyy analiz : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Sotsializatsiya osobystosti yak hromadyanyna Ukrainy: sotsial'no-filosofs'kyy analiz: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. Stupenya kand. filosof. nauk: spets.09.00.03 Sotsial'na filosofya ta filosofiya istoriyi]. O. S. Polishchuk. Kiev, 2009. 16 p. 36. Bakuma I. M. Tsinnisni oriyentatsiyi osobystosti v determinatsiyi deviantnoyi povedinky molodi : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi" [Tsinnisni oriyentatsiyi osobystosti v determinatsiyi deviantnoyi povedinky molodi: avtoref. dys. Na zdobuttya nauk. Stupenya kand. filosof nauk:spets.09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi"] I. M. Bakuma. Odesa, 2009. 18 p.